

15. Aditz jokatugabeak eta perifrasiak: egitura eta historia

Zein da zaharrago?

Aditz perifrasiak trinkoen menpe daude. Beraz, pentsatzekoa da trinkoak zaharragoak direla. Oihenart trinkoen jatortasunaren kontra ageri da. Larramendiren iritziz perifrasiak dira zaharrenak. Lafonen ustez trinkoak zaharragoak dira eta perifrasiak latinaren eraginez sartu dira.

Aditzen aspektu, modua... perifrasiaren bitartez eraikiak dira. Trask-ek, berriz, “e-tor”, “da-tor”... aspektu markatzaletzat jotzen ditu. Lakarrak (2013) dio euskara adizki jokatu gutxi hizkuntza dela.

Zahartasuna honen eztabaidan, bi hipotesi daude:

1. Euskara trinko askoko hizkuntza zen. Gaur egun 12 adizki trinko ditu, XVI. Mendean 60 zituen. Honen arabera, duela mila urte 120 zituen... Gaztelaniak, adibidez, trinko asko; guztiak trinkotu daitezke.
2. Euskara trinko gutxi, eta aditz perifrastikodun hizkuntza zen (hizkuntza iraniarrak bezala). Aditz bat mailegatzean, partizipioak mailegatzen ditu, ez infinitiboak. Honela, ez ditu maileguak trinkotzen. Esan beharra da perifrastikoak trinkoen gainean sortuak direla.

Aditz perifrastikoak:

1. Aditz oina + *edin / *ezan:

Perifrasi zaharrenentzat jotzen dira. Gainera, perifrasi hauek badituzte gaur egun desagertuak diren balioak. Adibidez, “etor nendin”, XVI. mendean aoristo zahar bat izango balitz bezala itzuliko genuen, baina gaur egun, “etorri nintzen” esanahia hartu du.

2. Partizipioa + izan / *edun:

Honen sorrerak besteari lekua kendu dio. Aditzei dagokienez, adierazten duten aspektu, moduaren... arabera bi taldetan banatzen dira: a) Aditz atelikoak: Bukatzen ez den ekintza bat adierazten du, hala nola “ikusi”. b) Aditz telikoak: Adierazten duten ekintza muga bat da, adibidez “etorri”.

“Aprobatuko dut” bezalako adizki perifrastikoak maileguak dira eta latinezko perifrasi jakin batetik hartutako egitura dute. Emaitza bat adierazten duen perifrasi bada, jatorrizko balioa “erresultatiboa” da. Gaur egun euskarazko erresultatibo ohikoak “etorria da” bezalakoak dira.

3. Partizipio + joan / *eroan:

Euskal Herri osoan aurkitzen dira, eta horregatik (argudio dialektala) perifrasi zahartzat jo. Joan / eraman aspektua adierazteko erabiltzen dira, ohikoa den bezala beste hizkuntzatan.

4. Aditz izena + izan / *edun:

“egiten naiz”, “egiten dut”-etik dator. Aditz izena + inesioa + aditz kopulatiboa. Inesibozkoek aditz iragangaitza eskatzen dute munduko hizkuntzetan, eta horregatik pentsatzen da horrela gertatu dela euskaraz.

5. Partizipioa + -ko / -en:

Partizipio genitibodunak dira, gaztelaniazko “he de venir” bezalakoak.

6. Ari izan:

“egiten ari naiz” / “egiten ari dut” bezalakoak sartzen ari dira gaur egun. Aditz nagusiak erabakitzen du zein hartu.

Aditz trinkoak (barne-morfologia):

Erdi Aroko datuak garrantzitsuak dira euskararen historia jakiteko. Euskarazko lehenengo esaldi dokumentatuetan ikus dezakegu aditz trinkoak ageri direla: “...dugu” (Donemiliaga, X-XI), “...Garidario” (goitizena da, baina adizki trinkoa da, 1366, Nafarroa), “...Badarraigu” (1366, Nafarroa), “Yladaçancelaya” (1460, Aramaio)...

Adizki trinkoak nola berreraiki:

XIX. mendean geroztik eztabaida 3. pertsonako morfemen inguruan. Forma asko bereizten dira denboraren arabera, polimorfismoa: d(a)-, z-, b-, l-.

Trask-en proposamena: Hauek ez dira pertsona markak, 3. pertsonan daukagun marka bakarra Ø da. d-, z-, b- eta l- aspektuarekin erlazionatzen ditu. Baieztapen hau SV Oren

aztarnatzen edo argudiotzen hartzen du. Adizki trinkoen berreraiketa 3. Pertsonatik bideratzen du: “da-tor”, “e-tor”. da- eta e- aspektua direla dio. Beraz:

*na-dator > nator, *ha-dator > hator □ * Ø-dator > dator.

Hau da, 3. pertsona jatorrizko formatzat hartzen du, gainontzeko pertsonentzako ere. Izenordainak, horri loturik, paradigma osoa sortzen da.

Stassen-ek “X-kin Y” bezalako egiturekin lotzen du Trask-en proposamena, aditz inpertsonalen erabilerarekin.

Schucardt-ek “-o” eta “-e” erakusleekin lotzen ditu. Datiboaren markaren jatorria “eman” aditzean bilatzen da, eta “eman” berreraikitzeke, bere “emon” aldaera aztertu behar da.